

De compositie van het boek is niet altijd even overzichtelijk. De doorgaande lijn wordt nog al eens onderbroken door uitweidingen over zijdelingse kwesties. Hoewel de zaken wel met elkaar in verband staan, maakt de schrijver soms de indruk van de hak op de tak te springen. Mogelijk heeft hij dat zelf beseft, want hij geeft de overgangen steeds aan door een paar regels blanco tussen te voegen. Ofschoon het boek mooi is uitgevoerd, heb ik toch een aantal drukfouten gesignaleerd, waarvan ik er enkele zal noemen: pagina 11 opschrift: inleiding in plaats van inleiding; pagina 19 regel 4: achter 'Groen.' is het woordje 'Hij' uitgevallen; pagina 108 regel 3 v.o.: verstaan in plaats van bestaan. En zo zijn er enkele meer. Overigens doen deze kritische opmerkingen aan mijn waardering voor de wezenlijke inhoud niets af. Het boek is een belangrijke bijdrage voor de kennis van Groen en zal ongetwijfeld een prikkel zijn tot verder diepgaand onderzoek naar Groens drijfveren en de wijze, waarop hij zijn visie heeft uitgedragen.

J. L. van Essen

L. Kenis, *De theologische faculteit te Leuven inde negentiende eeuw 1834-1889* (Verhandelingen van de Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, Klasse der letteren LIV-cxliii; Brussel: Paleis der academiën, 1992, 543 blz., Bf 1600,-, ISBN 90 6569 5761).

Het gaat om een aangepaste versie van een door de Belgische Academie bekroond proefschrift in de theologie (KU Leuven), waarvan het documentair gedeelte werd gepubliceerd als *The Louvain Faculty of theology in the 19th century. A bibliography of the professors in theology and canon law, with biographical notes* (Leuven, 1992). L. Kenis heeft zich voor de reconstructie van het Leuvense theologische denken tussen 1834 en 1889 inderdaad hoofdzakelijk moeten baseren op de publikaties van professoren en studenten (de *theses quas*) daar het universiteitsarchief in 1914 in vlammen is opgegaan. De bisschoppelijke archieven (vooral het Mechelse) en enkele Romeinse fondsen lichten dan weer in over de organisatie van het onderwijs en over de achtergronden van de lange twisten die de faculteit in die periode teisterden.

Het boek begint met drie hoofdstukken gewijd aan de voorgeschiedenis en oprichting van de universiteit (met een erg nuttig overzicht van de toestand van de priesteropleiding tussen 1797 en 1834) en de organisatie van de faculteit der godgeleerdheid en haar colleges. De volgende capita zijn chronologisch opgevat: de jaren veertig met het begin van de controverse rond het traditionalisme en het boekje van Verhoeven over de verhouding tussen reguliere en seculiere clerus, de jaren vijftig met de verdergaande discussie omtrent Ubaghs stellingen en de dogmaverklaring van de onbevleete ontvangenis, de jaren zestig wanneer de slepende traditionalistische kwestie door Rome wordt beslecht en Leuven zijn bijdrage levert aan de *Syllabus errorum*, de jaren zeventig toen het eerste Vaticaans concilie werd aangegrepen om nog maar eens over het traditionalisme van gedachten te wisselen, en tenslotte de jaren tachtig, wanneer bepaalde bisschoppen eindelijk hun slag thuishaalden, een nieuwe professorengeneratie werd benoemd, en de faculteit in een 'stagnatieperiode' verzeilde die pas doorbroken zou worden met de benoeming van Albin van Hoonackerop de nieuwe leerstoel 'Introduction à l'histoire critique de l'ancien testament'. Het boek wordt afgerond met 20 pagina's bibliografie en een uitvoerige *summary*.

L. Kenis bewijst de historici, die nooit tot een doorploegen van de duizenden bladzijden theologica zouden komen, een grote dienst. Zijn zorgvuldig gedocumenteerd en deskundig dossier corrigeert in belangrijke mate het klassieke, eerder negatieve beeld van het traditionalisme dat tot nu toe in historische kringen circuleerde. Zijn beschrijving van de factoren die

uiteindelijk bepaalden welke richting het Leuvense theologieonderricht zou nemen vormt een ware *Fundgrube* voor godsdienst- en wetenschapssociologen. Max Weber stelde dat de 'rationalisering' van religieuze voorstellingen afhangt van de mate waarin de 'priesters' erin slagen 'profetische' boodschappen in hun verkondiging te integreren. Dat is tussen 1834 en 1889 in Leuven zeker niet gebeurd. Het traditionalisme, dat volgens sommige theologen van vandaag 'het best aansluit bij de hedendaagse accentuering van de historiciteit en cultuurlijkheid der rede' (481, noot 14), moest met wortel en tak worden uitgerooid. Of om de laatste zin uit Kenis' erg degelijke, maar ook ietwat droevig stemmende boek te citeren: 'Een harmonische eenheid tussen geloof en wetenschap kan niet tot stand komen wanneer de onvoonngenomen reflectie over dat geloof met disciplinaire maatregelen wordt afgebroken' (487).

J.Art

De briefwisseling van J. R. Thorbecke, IV, 1840-1845, G. J. Hooykaas, ed. (Rijks geschiedkundige publicatiën, kleine serie lxxii; Den Haag: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1993, xii + 467 blz., f 165,-, ISBN 90 5216 040 6).

Deel IV van de *Briefwisseling* is uit, hoewel het woord 'briefwisseling' de inhoud eigenlijk niet meer juist weergeeft. Volgende een formule, voor het eerst in dit deel toegepast, worden alleen Thorbeckes brieven afgedrukt, de brieven van zijn correspondenten komen slechts in de annotaties voor. De nieuwe formule bevalt goed. Thorbecke als figuur krijgt meer aandacht en de precieze en economische annotatie van Hooykaas geeft ons toch de mogelijkheid Thorbecke te blijven zien temidden van zijn tijdgenoten. Doordat de lezer weet dat hij kan beschikken over de nauwkeurige en volledige informatie die hij bij het lezen van dit deel nodig heeft, laat dit zich behaaglijk lezen.

De belangrijkste kwestie die in dit deel aan de orde komt is het voorstel van de Negenmannen. De lezer van de Bosch Kempers *Geschiedenis* zal geen onthullingen vinden. De briefwisseling bevestigt dat Thorbecke de grote initiator is geweest van dit voorstel tot grondwetswijziging. Hij was de schrijver van 'Voorstel en memorie van toelichting'. De rest stemde toe zonder—althans dat is de indruk die de *Briefwisseling* wekt—wijzigingen voor te stellen. Verrassend was de reactie der 'bondgenoten' (zoals de Negenmannen zich karakteristiek noemden: bondgenoten, niet politieke vrienden) op de verkiezingsuitslag in juli 1845, waarbij Thorbecke niet herkozen werd tot kamerlid. Van Dam van Isselt vertolkte hun gevoel van verontwaardiging over het standpunt van de kiezers en het stoken van de regering om Thorbecke niet herkozen te krijgen. In 1845 was Thorbecke hun onbetwiste leider. Drie jaar later zou anders blijken.

In dit deel zijn Thorbeckes aantekeningen (opgenomen onder de 50 bijlagen) van de meeste betekenis. Na zijn verkiezingsnederlaag in juli 1845 noteert Thorbecke voor zichzelf: 'Het gouvernement, mijne verwijdering te weeg brengende, heeft niet bedacht, dat ik de nationale opinie mede heb; dat hetgeen ik zeg meer invloed heeft dan hetgeen de Regering beveelt' (bijlage 44, 406). Dat was krasse taal voor de Leidse hoogleraar. Meerdere passages in zijn notities bevestigen dat Thorbecke zichzelf als de aangewezen leider van de beweging tot grondwettelijke herziening is gaan zien. Heeft dit besef van zijn eigen invloed hem ontvankelijker gemaakt voor de publieke opinie? In een notitie van 1843 schrijft hij dat weliswaar slechts enkelen kunnen voorgaan en de anderen moeten volgen, maar dat er sprake moet zijn van 'een *gezamenlijke* beweging en werkracht' (bijlage 36, 383). Dit is een uitlating die erop wijst dat Thorbecke voor zich het contour van een politieke carrière ziet opdoemen en dat hij beseft dat hij zijn 'volgers' moet mobiliseren. Mogelijk heeft hij onder druk van de publieke opinie uiteindelijk voor rechtstreekse verkiezingen gekozen, hoewel dit programmapunt hem moeilijk